

Вірченко В.В.,
к.е.н., доцент кафедри економічної теорії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ
Кальний С.В.,
викладач кафедри фінансів підприємств
Академії муніципального управління, м. Київ

ЗАХИСТ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

В статті досліджуються сутність, цілі та принципи економічної безпеки підприємства. Проаналізовано зміст, види та особливості об'єктів інтелектуальної власності як складової нематеріальних активів підприємства. Визначено сутність, форми, порядок та способи захисту права інтелектуальної власності як основи економічної безпеки.

В статье исследуются сущность, цели и принципы экономической безопасности предприятия. Проанализировано содержание, виды и особенности объектов интеллектуальной собственности как составляющей нематериальных активов предприятия. Определена сущность, формы, порядок и способы защиты права интеллектуальной собственности как основы экономической безопасности.

The essence, objectives and principles of economic security of enterprise are investigated. Nature, forms and peculiarities of intellectual property as a component of enterprise's intangible assets are analyzed. The substance, forms, order and methods of intellectual property rights protection as a foundation of economic security are defined.

Постановка проблеми. В сучасних умовах інтелектуальна діяльність є основоположним фактором суспільного виробництва. Результати інтелектуальної діяльності, втілюючись у об'єктах інтелектуальної власності, перетворюються на важливі складові активів підприємства. Об'єкти інтелектуальної власності як складова нематеріальних активів підприємства можуть використовуватися у будь-яких сферах економічної діяльності. Їх застосування забезпечує виробництво інноваційної продукції, збільшення обсягів продажу продукції, зниження її собівартості і, відповідно, підвищення рентабельності підприємницької діяльності. Крім того, використання об'єктів інтелектуальної власності дозволяє нарощувати та ефективно використовувати ділову репутацію підприємства, оптимальним чином керувати його діяльністю, у повній мірі використовувати потенціал накопиченого підприємством людського капіталу.

Значний вплив на результати діяльності вітчизняних підприємств починає здійснювати глобалізація, внаслідок чого вони вимушені вступати у економічне суперництво з іноземними компаніями за національні ринки

збуту. В цих умовах використання інновацій та ефективна комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності дозволяють підприємствам на належному рівні підтримувати конкурентоспроможність і утримувати стійкі позиції на ринку. Водночас, практика засвідчила неспроможність переважної частини вітчизняних підприємств ефективно протистояти дестабілізуючому впливу макроекономічних чинників, а також позбавитися впливу негативних факторів внутрішнього середовища. Крім того, навіть за відсутності кризових тенденцій в економіці, сучасне ринкове середовище відзначається посиленням конкуренції, значною мінливістю та невизначеністю. Висока волатильність середовища, інфляційні явища, низька платіжна дисципліна, високий рівень ризиків, що супроводжують діяльність підприємств, та інші чинники не дозволяють реалізувати наявний в Україні науково-технічний та виробничий потенціал. Також занепокоєння викликає значна кількість правопорушень у сфері інтелектуальної власності. В 2012 р. Міжнародний альянс інтелектуальної власності відніс Україну до списку особливої уваги «переліку 301», до якого заносять країни із високим рівнем злочинності у галузі авторського права та промислової власності. Разом із Україною до цього списку потрапили Алжир, Аргентина, Пакистан, Таїланд, Венесуела та ін.

Комплексний вплив розглянутих вище чинників зумовлює незадовільний фінансово-господарський стан значної частини вітчизняних підприємств і засвідчує низький рівень їх економічної безпеки. На нашу думку, в умовах формування постіндустріального суспільства активне застосування у господарській діяльності інтелектуального капіталу є одним із головних факторів конкурентоспроможності підприємства. Тому ефективний захист об'єктів інтелектуальної власності не лише формує передумови економічної безпеки підприємства, а й закладає основу для збереження його господарського потенціалу та нарощування обсягів виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст, функції та інструменти підтримки економічної безпеки підприємства були широко висвітлені в економічній літературі. Належне місце в розробці даної наукової тематики займають праці З.С. Варналія, І.О. Бланка, Г.В. Задорожного, А.О. Заїнчковського, В.Ф. Гапоненка, А.С. Власкова, В. Шарпа та інших. Водночас, питання, пов'язані із дослідженням змісту та форм захисту об'єктів інтелектуальної власності як складової економічної безпеки підприємства та основи його конкурентоспроможності, на наш погляд, вивчені та висвітлені недостатньо.

Мета статті полягає у дослідженні змісту та специфіки захисту об'єктів інтелектуальної власності в рамках системи підтримки економічної безпеки підприємства. Завдання дослідження підпорядковані

досягненню поставленої мети і спрямовані на обґрунтування необхідності та вивчення сутності, принципів та функцій економічної безпеки; дослідження сутності та особливостей об'єктів інтелектуальної власності; аналіз форм захисту об'єктів інтелектуальної власності як складової нематеріальних активів підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорії «економічна безпека» та «фінансова безпека» перетворюються на об'єкт наукових досліджень у останній чверті ХХ ст. Загалом під безпекою розуміють якісний стан системи, за якого вплив зовнішніх і внутрішніх факторів не призводить до зниження ефективності або неможливості її подальшого функціонування і розвитку.

На думку В.П. Мак-Мак система економічної безпеки підприємства включає наукову теорію безпеки, політику і стратегію безпеки, засоби, методи забезпечення безпеки та концепцію безпеки підприємства.

За спостереженнями І.П. Шульги економічну безпеку акціонерного товариства можна визначити як сукупність економічних відносин, пов'язаних із управлінням діяльністю підприємства шляхом мінімізації впливу на нього внутрішніх і зовнішніх загроз та досягнення поставлених стратегічних цілей.

В.І. Ярочкін визначає систему економічної безпеки як організовану сукупність спеціальних органів, служб, засобів, методів, заходів, що забезпечують захист життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз.

За дослідженнями А.І. Пономаренко розглядає систему економічної безпеки фірми як сукупність об'єкта, засобів захисту, нормативної бази та організаційних структур її здійснення.

Інший вчений, В.Л. Тамбовцев стверджує, що під економічною безпекою підприємства треба розуміти сукупність властивостей і стан його виробничої підсистеми, що забезпечують можливість досягнення поставлених цілей.

На думку Ю.Г. Кіма система економічної безпеки підприємства – це комплекс організаційно-управлінських, технологічних, профілактичних, маркетингових і технічних заходів, спрямованих на кількісну і якісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз.

С.О. Грунін визначає систему економічної безпеки організації як комплекс моделей забезпечення безпеки персоналу, фондів та інформації фірми, складовими яких є об'єкт безпеки, об'єкт загроз, джерела загроз, загрози та засоби захисту.

Група дослідників Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко під економічною безпекою підприємства розуміють міру гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних

з ним суб'єктів зовнішнього середовища та їх часткову захищеність від загроз.

На думку В.С. Панькова економічна безпека – це стан економічної системи, який характеризується її стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх негативних чинників, що порушують нормальний процес відтворення, руйнують її потенціал, створюють загрозу її існуванню.

Вчений В.А. Савін розглядає економічну безпеку як захищеність економічних інтересів підприємства від існуючих загроз.

За спостереженнями Л.І. Абалкіна економічну безпеку визначено як стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно вирішувати поставлені завдання і водночас, захищає її від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Дослідники А.Є. Городецький, А.І. Архипов під економічною безпекою розуміють здатність системи забезпечувати ефективне задоволення економічних потреб і досягнення визначених цілей.

В.А. Богомоллов зазначає, що економічна безпека – це такий стан економічної системи, при якому забезпечується гарантований захист економічних інтересів, достатній фінансовий та господарський потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів.

Інші вчені С.Ф. Покропивний, З.О. Манів визначають економічну безпеку підприємства як такий стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам.

За дослідженням С.Л. Меламедова економічну безпеку підприємства охарактеризовано як захищеність його життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз, тобто захист підприємства, його кадрового і інтелектуального потенціалу, інформації, технологій, капіталу і прибутку, який забезпечується системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно-технічного і соціального характеру.

У відповідності до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої Наказом Мінекономіки України від 02.03.2007 р. №60, економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави.

На думку О.В. Березіна економічна безпека – це такий стан потенціалу підприємства, за якого гарантуються найбільш ефективно його використання, стабільне функціонування господарської системи, її подальший розвиток.

За спостереженням Т.М. Іванюти, А.О. Заїнчковського визначено економічну безпеку підприємства як стан ефективного використання його ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування, прав) та існуючих ринкових можливостей, що дає змогу запобігати внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам) і забезпечити його тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії [1, с.16].

О.А. Грунін характеризує економічну безпеку підприємства як такий стан суб'єкта господарювання, за якого він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення чи захисту від існуючих небезпек та загроз чи інших непередбачуваних обставин та забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику.

В той же час Є.Л. Олейніков розуміє економічну безпеку підприємства як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам та забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому.

На думку Г.Б. Клейнера економічна безпека підприємства – це такий стан суб'єкта господарювання, за якого життєво важливі компоненти структури та діяльності підприємства характеризуються високим ступенем захищеності від небажаних змін.

Як вважає К.С. Половнєв, економічну безпеку підприємства можна охарактеризувати як неперервний процес забезпечення стабільності його функціонування, фінансової рівноваги та регулярного отримання прибутку, а також можливості виконання поставлених цілей та задач, можливості до подальшого розвитку та вдосконаленню на різноманітних стадіях життєвого циклу і в процесі визначення конкурентних ринкових стратегій.

А.П. Судоплатов визначає економічну безпеку підприємства як такий стан його правових, економічних та виробничих відносин, а також матеріальних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів, який виражає здатність підприємства до стабільного функціонування.

Вчені В.Ф. Гапоненко, А.Л. Беспалько, А.С. Власков розглядають економічну безпеку підприємства як такий стан підприємства, який визначається його здатністю нормально функціонувати для досягнення своїх цілей за існуючих умов зовнішнього середовища та при їх зміні в певних межах [2, с.21].

Підсумовуючи проведений теоретичний аналіз, можна виокремити 4 підходи до визначення сутності економічної безпеки: функціональний, що зосереджує увагу на ролі економічної безпеки у формуванні засад для стабільного розвитку підприємства; атрибутивний, що передбачає трактування економічної безпеки як певного стану, який відзначається захищеністю і фінансовою стійкістю, ліквідністю активів і рентабельністю

діяльності; структурний, що передбачає аналіз економічної безпеки як певної сукупності пов'язаних між собою елементів (об'єкту, загроз, ознак, індикаторів тощо); процесний, що трактує економічну безпеку як систему заходів, процес захисту і реалізації економічних інтересів. На нашу думку, економічну безпеку слід розглядати саме з позицій атрибутивного підходу. В результаті проведеного дослідження нами було сформульовано наступне визначення: економічна безпека – це такий фінансово-господарський стан підприємства, що є стійким до впливу внутрішніх і зовнішніх негативних факторів, та характеризується забезпеченістю підприємства економічними ресурсами, наявністю організаційних та інституційних передумов для підтримки високої платоспроможності, конкурентоспроможності, ліквідності та стійкого економічного розвитку.

Економічна безпека підприємства повинна гарантувати захист основних економічних інтересів суб'єкта господарювання, які також можна розглядати як цілі чи завдання економічної безпеки: підвищення ринкової вартості активів, максимізація прибутку і підтримка високої рентабельності активів, фінансова стійкість і незалежність, забезпечення інноваційного розвитку на основі використання людського капіталу та об'єктів інтелектуальної власності, забезпеченість власним капіталом і ліквідними активами, платоспроможність, підтримка високої конкурентоспроможності, забезпечення стійкого розвитку підприємства, стійкість підприємства до зовнішніх і внутрішніх негативних впливів, уникнення або усунення наслідків кризових явищ, підтримка ефективного менеджменту, висока фінансова та правова дисципліна, ефективне управління фінансовими ризиками, ефективне використання ресурсів підприємства, захист комерційної конфіденційної інформації [1, с.20].

Управління економічною безпекою має базуватися на наступних принципах: системності, що передбачає розуміння підприємства як складної відкритої системи; ситуаційності, згідно з яким підходи до забезпечення економічної безпеки мають бути різними і враховувати галузеву специфіку та існуючу економічну кон'юнктуру; ієрархічності, розподілу повноважень та відповідальності; комплексного врахування впливу як екзогенних, так і ендогенних факторів; визначеності, що передбачає автономність і певну незалежність політики економічної безпеки від різноманітних внутрішніх впливів; інформаційної, кадрової та фінансової забезпеченості; зворотного зв'язку; багатосторонньої оцінки ефективності; безперервності контролю; активного моніторингу і прогнозування кризових тенденцій; адаптивності; врахування норм законодавства; інтегрованості у систему управління підприємством; врахування інтересів, стратегічних та оперативних цілей підприємства; вчасності у реалізації заходів безпеки; безперервності та компетентності управління економічною безпекою.

Серед основних функцій економічної безпеки, на наш погляд, слід визначити наступні: контрольна – безперервний моніторинг зовнішніх загроз і аналіз внутрішніх факторів, що можуть загрожувати порушенню фінансової стійкості; стимулююча – забезпечення зростання вартості активів підприємства і розвитку його економічної діяльності; відтворювальна – створення передумов для отримання прибутку і безперервного господарського обороту факторів виробництва; регулююча – підпорядкування фінансово-господарської діяльності цілям економічної безпеки, які у свою чергу визначаються оперативними та стратегічними цілями підприємства; прогнозна – безперервна оцінка схильності підприємства до банкрутства або погіршення фінансового стану; інформаційна – використання комплексних автоматизованих інформаційних систем для ефективного управління ресурсами підприємства; функція планування – розробка, реалізація та контроль виконання планів заходів щодо підтримки економічної безпеки; санаційна – швидке відновлення фінансової рівноваги у випадку її порушення; оптимізаційна – забезпечення оптимального поєднання і ефективного використання економічних ресурсів підприємства, а також підтримки його конкурентоспроможності; захисна – забезпечення захищеності підприємства та його активів, фінансової, економічної та технологічної незалежності суб'єкта господарювання [2, с.36].

На нашу думку, економічна безпека підприємства має наступні складові: інтелектуальна безпека, кадрова безпека, інформаційна безпека, технічна безпека, фінансова безпека, правова безпека, силова безпека, соціальна безпека, ресурсна безпека, ринкова безпека.

Стратегічне управління економічною безпекою можна визначити як складний і багатоетапний процес, що поєднує формування стратегії підтримки економічної безпеки і управління підприємством з метою її якнайповнішої й успішної реалізації в контексті місії організації й в умовах невизначеності та мінливого зовнішнього середовища. Процес стратегічного управління економічною безпекою на підприємстві має включати: стратегічний аналіз, що передбачає виявлення існуючих і прогнозування потенційних загроз економічній безпеці; стратегічне планування, що передбачає вивчення і розробку системи заходів, спрямованих на уникнення або ліквідацію впливу загроз та кризових явищ, а також аналіз результативності обраних заходів; ресурсне забезпечення, що передбачає пошук та залучення необхідних економічних, фінансових та трудових ресурсів для втілення запланованих заходів; бюджетування; реалізація заходів; контролінг ефективності вжитих заходів; оперативне управління політикою економічної безпеки; аудит; адаптація, а також управління ризиками. Ефективне управління ризиками є обов'язковою складовою управління економічною безпекою. Серед ризиків, які супроводжують діяльність підприємства, виокремлюють: валютний,

процентний, кредитний, невизначеність політичної ситуації, економіко-правовий ризик, зовнішньоекономічний ризик, матеріально-технічний ризик, виробничо-технологічний ризик, управлінський ризик, маркетинговий ризик, інвестиційний ризик, ризик ліквідності, ризик рентабельності, податковий ризик, інноваційний ризик.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин інтелектуальний капітал формує потужну продуктивну силу, що становить основну складову активів підприємства в умовах постіндустріальної економіки і потребує додаткового захисту в рамках системи економічної безпеки підприємства.

На наш погляд, доцільно сформулювати наступне визначення інтелектуального капіталу: інтелектуальний капітал – сукупність результатів інтелектуальної діяльності, що в результаті авансування у виробництво забезпечує створення нової вартості, дозволяє підвищити продуктивність господарської діяльності, отримати додатковий прибуток і забезпечити конкурентну позицію на ринку. Особливістю інтелектуального капіталу є те, що його використання зумовлює створення нових інтелектуальних продуктів, носіїв додаткової вартості, які втілюються у нових знаннях, навичках, інноваційних споживчих товарах та засобах виробництва. При цьому, інтелектуальний капітал є сукупністю двох елементів: нематеріальних активів, які можуть бути ідентифіковані, оцінені і здійснювати господарський обіг (об'єктів інтелектуальної власності); нематеріальних авуарів, які важко виокремити, оцінити і які не можуть бути відчужені від підприємства, а тому можуть здійснювати господарський оборот лише у складі цілісного майнового комплексу підприємства (знання і навички персоналу, ділова репутація, канали збуту тощо).

Відповідно до норм вітчизняного законодавства нематеріальні активи – це немонетарні цінності, які не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані та використовуються підприємством у власній діяльності з метою отримання прибутку. Нематеріальні активи підрозділяються на наступні групи: права користування природними ресурсами; права користування майном; права на комерційні позначення; права на об'єкти промислової власності; авторське право та суміжні права; інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

З шести груп нематеріальних активів три групи належать до об'єктів інтелектуальної власності. Сам термін «інтелектуальна власність» був вперше застосований у Конвенції про створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності в 1967 р. В економічному аспекті інтелектуальну власність можна визначити як систему соціально-економічних відносин, які виникають з приводу привласнення результатів інтелектуальної

діяльності людини та їх комерціалізації. За родовими ознаками усі об'єкти інтелектуальної власності поділяються на чотири групи:

1. Об'єкти авторського і суміжних прав. До об'єктів авторського права належать: літературні письмові твори різноманітного характеру; усні твори (виступи, лекції, промови); музичні твори; драматичні, хореографічні та інші твори для сценічного показу; твори образотворчого мистецтва; твори архітектури і садово-паркового мистецтва; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва; комп'ютерні програми; бази даних; аудіовізуальні твори; карти, плани та креслення; похідні та складені твори. До об'єктів суміжних прав належать фонограми та відеограми, виконання літературних, драматичних, музичних, хореографічних та інших творів, а також програми організацій ефірного мовлення.

Особливостями об'єктів авторського та суміжних прав є те, що вони належать до результатів мистецько-літературної інтелектуальної діяльності; реєстрація об'єктів авторського та суміжних прав є не обов'язковою, оскільки право інтелектуальної власності на зазначені об'єкти виникає з моменту їх створення; майнові права на зазначені об'єкти захищаються державою протягом тривалого терміну; авторське право та суміжні права поширюються лише на форму вираження твору і не охоплюють ті ідеї, концепції та принципи, що знайшли відображення у творі; умовою правового захисту є оригінальність, а не новизна твору; захист надається незалежно від мистецького рівня та художньої цінності твору.

2. Об'єкти промислової власності. До зазначеної групи належать: винахід, корисна модель (малий винахід), промисловий зразок, компонування інтегральних мікросхем. Особливостями об'єктів промислової власності є те, що вони належать до результатів науково-технічної інтелектуальної діяльності людини; реєстрація об'єктів промислової власності є обов'язковою; майнові права на об'єкти промислової власності захищаються державою протягом відносно короткого терміну; вони мають бути придатними до використання у промисловості або іншій галузі суспільного виробництва; поряд із засобами індивідуалізації, вони утворюють основну частину нематеріальних активів підприємств; об'єкти промислової власності можуть втілюватися у площинних чи об'ємних формах, продуктах або процесах.

3. Засоби індивідуалізації (комерційні позначення). До них належать: товарний знак, комерційне (фірмове) найменування, географічне позначення. Особливостями комерційних позначень є те, що вони в прямому розумінні не належать до результатів інтелектуальної діяльності людини, оскільки їх вартість визначається не творчим внеском, мистецьким або технічним рівнем твору, а діловою репутацією підприємства або регіону; реєстрація засобів індивідуалізації переважно є

обов'язковою; майнові права на засоби індивідуалізації захищаються державою безстроково; право інтелектуальної власності на зазначені об'єкти не передбачає виникнення немайнових права; вони зменшують невизначеність, виконують інформаційну функцію; не підлягають захисту комерційні позначення, які не мають розрізняльної здатності, складаються з позначень, що є загальноживаними як позначення товарів і послуг певного виду, або вводять споживача в оману.

4. Нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності. До них належать: наукове відкриття, раціоналізаторська пропозиція, сорти рослин, породи тварин, комерційна таємниця, ноу-хау.

Окрім специфічних особливостей, властивих окремим групам, усі об'єкти інтелектуальної власності характеризуються рядом загальних ознак: об'єкти інтелектуальної власності є нематеріальними за своєю природою, хоча зазвичай і зберігаються на матеріальному носії; внаслідок нематеріального характеру вони є невідчужуваними, тому в рамках розпорядження відчужується не об'єкт, а права на нього; об'єкти інтелектуальної власності (ІВ) завдяки нематеріальній природі легко тиражуються та поширюються і тому вимагають додаткового правового, технічного та організаційного захисту; первинним власником прав на об'єкти ІВ завжди є фізична особа; витрати на їх створення значно перевищують витрати на тиражування; право ІВ обмежене в часі та просторі, тобто захищається протягом визначеного терміну і на визначеній території; переважна частина об'єктів ІВ вимагає державної реєстрації для ефективного захисту майнових прав на них; об'єкти ІВ підлягають вартісній оцінці, хоча точно визначити їх ринкову вартість практично неможливо; доволі важко точно оцінити майбутні доходи від використання об'єктів інтелектуальної власності; об'єкти ІВ характеризуються нижчою ліквідністю у порівнянні з іншими видами активів підприємства, їх цінність зазвичай носить відносно суб'єктивний характер.

Розглянуті вище характерні риси об'єктів інтелектуальної власності перетворюють їх на особливий об'єкт захисту, до якого важко застосувати традиційні методи та інструменти управління в рамках системи економічної безпеки підприємства. У той же час, зважаючи на їх визначальний вплив на фінансово-господарську діяльність підприємства, та принципову роль у забезпеченні його конкурентоспроможності, об'єкти ІВ потребують ефективного захисту. Об'єктом відносин інтелектуальної власності є не матеріальні носії, в яких втілюються результати творчої інтелектуальної діяльності людини, а сукупність майнових та немайнових прав. Як відомо, будь-яке право є декларативним за умови відсутності механізмів його захисту та реалізації. Таким чином, у захист права інтелектуальної власності відіграє принципову роль у процесі господарського використання нематеріальних активів і становить важливу передумову економічної безпеки підприємства.

Під охороною прав інтелектуальної власності розуміють суспільно-правовий порядок закріплення певних прав і обов'язків за суб'єктами відносин, які виникають з приводу привласнення та комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, а також створення механізму їх реалізації. Водночас, захист прав інтелектуальної власності являє собою комплекс заходів, спрямованих на їх визнання або відновлення, а також захист інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності під час їх порушення або оспорування шляхом застосування до правопорушників визначених законом санкцій. Таким чином, захист є складовою охорони права інтелектуальної власності і здійснюється у випадку порушення або оспорування зазначених прав [3, с.40]. Предметом захисту є особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності, а також інтереси суб'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються законом.

Суб'єктами захисту є первинні суб'єкти права інтелектуальної власності – автори, винахідники, власники товарних знаків тощо, а також їх правонаступники та спадкоємці. Порушником права інтелектуальної власності може бути як юридична, так і фізична особа. Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності може відбуватися у 2 формах: юрисдикційній та неюрисдикційній [4, с.35]. Юрисдикційна форма захисту – це комплекс заходів щодо визнання або відновлення прав інтелектуальної власності, які здійснюються уповноваженими державою органами. В якості уповноважених державою органів можуть виступати Державна служба інтелектуальної власності, а також суди, у тому числі третейські. Юрисдикційна форма захисту передбачає цивільно-правовий, кримінально-правовий та адміністративний порядок захисту, а також судовий та адміністративний способи захисту. При цьому, цивільно-правовий та кримінально-правовий порядок захисту належать до судового способу захисту. Адміністративний порядок захисту передбачає однойменний адміністративний або спеціальний спосіб захисту.

Судовий спосіб захисту передбачає, що припинення правопорушення і відновлення права інтелектуальної власності здійснюється судом. У свою чергу, адміністративний спосіб захисту права передбачає, що припинення правопорушення відбувається за участі органів державної влади. Слід зазначити, що саме судовий спосіб захисту є основним і найбільш дієвим механізмом відновлення порушених прав. Адже в значній частині випадків адміністративні санкції також накладаються за рішенням суду. Серед механізмів захисту найбільш важливим є цивільно-правовий порядок захисту прав інтелектуальної власності. Адже кримінально-правовий порядок, як і адміністративний може застосуватися лише у визначених законом випадках.

Неюрисдикційна форма захисту передбачає активні дії юридичних і фізичних осіб щодо захисту прав інтелектуальної власності, які здійснюються ними самостійно, без звертання за допомогою до

уповноважених державою органів влади. Відповідно до ст. 19 Цивільного Кодексу України самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства [5]. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства. До таких способів самозахисту можна віднести відмову здійснити певні дії, передбачені укладеним договором, а також відмову від виконання недійсного договору тощо.

Цивільно-правовий порядок захисту ґрунтується на застосуванні матеріально-правових заходів примусового характеру до правопорушника з метою відновлення або визнання порушеного права інтелектуальної власності. Даний порядок захисту перш за все спрямований на матеріальне відшкодування шкоди і майновий вплив на правопорушника. При застосуванні цивільно-правового порядку захисту, порушник несе відповідальність безпосередньо перед власником прав інтелектуальної власності, а не перед державою – як при кримінально-правовому та адміністративному порядку захисту.

Згідно зі ст. 16 Цивільного Кодексу кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого немайнового або майнового права та інтересу [5]. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, посадових і службових осіб [4, с.48].

Головним інструментом цивільно-правового захисту є позов – матеріально-правова вимога зацікавленої особи до відповідача, що звернена через суд з метою захисту майнових та немайнових прав визначеним способом і на зазначеній підставі. Слід зазначити, що цивільно-правовий порядок захисту може здійснюватися у позасудовий спосіб у випадку, коли правопорушник добровільно вирішив припинити порушення та відшкодувати завдані збитки, а також у інших передбачених законодавством випадках. В окремих країнах передбачена можливість звернення з цивільним позовом до осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності. Позовні заяви розглядаються місцевими судами. Якщо відповідач та позивач є юридичними особами, розгляд спору відноситься до компетенції господарського суду. За згодою позивача та відповідача спір між ними може бути переданий на розгляд третейського суду. Позови пред'являється до суду за місцем знаходження відповідача. Стосовно

особистих немайнових прав термін позовної давності не застосовується, а щодо порушення майнових прав та охоронюваних законом інтересів – термін позовної давності становить 3 роки від дати, коли позивач довідався або повинен був довідатися про порушення своїх прав. Відповідно до ст. 28-29 Цивільного процесуального кодексу, здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки мають усі фізичні і юридичні особи, а здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи. Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена. Згідно з нормами Цивільного Кодексу, фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має право здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом і не несе відповідальності за завдану нею шкоду. У свою чергу, фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, та вчиняти інші правочини за згодою батьків (усиновителів) або піклувальників. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону, а також за шкоду, завдану нею іншій особі.

Згідно зі ст. 431 Цивільного Кодексу порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність. Відповідно до ст. 432 кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності. Суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити такі рішення: застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів; зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності; вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності та знищення таких товарів; вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності або вилучення та знищення таких матеріалів та знарядь; застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності;

опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення. Згідно зі ст. 22 Цивільного Кодексу особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право. На вимогу особи, якій завдано шкоди, майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодуватися в натурі [5].

У свою чергу, моральна шкода полягає у душевних стражданнях, яких особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, ступеня вини особи. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Кримінально-правовий порядок захисту значним чином відрізняється від цивільно-правового і передбачає застосування до правопорушника від імені держави і за вироком суду санкцій у формі примусового обмеження прав і свобод засудженого з метою відновлення або визнання порушеного права інтелектуальної власності. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів. При цьому, порушник несе відповідальність безпосередньо перед державою, суспільні інтереси при цьому є пріоритетними і виражають волю держави щодо недопущення порушень прав інтелектуальної власності. Кримінальні справи щодо порушення права інтелектуальної власності у переважній частині випадків належать до справ приватного обвинувачення, тобто провадження у цих справах в основному відбувається за заявою суб'єкта права інтелектуальної власності. Відповідно до ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані приймати заяви і повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини, в тому числі і в справах, які не підлягають їх віданню [6]. По заяві або повідомленню про злочин прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані не пізніше триденного строку прийняти одне з таких рішень: порушити кримінальну

справу; відмовити в порушенні кримінальної справи; направити заяву або повідомлення за належністю. Суд не може залишити без розгляду заяву потерпілого з мотивів малозначимості або відсутності доказів. Кримінальні справи про порушення права інтелектуальної власності не підлягають припиненню у разі примирення потерпілого і правопорушника, а попереднє розслідування проводять слідчі прокуратури.

Приводами до порушення кримінальної справи є: заяви або повідомлення фізичних та юридичних осіб; повідомлення представників влади або громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину; явка з повинною; повідомлення, опубліковані в пресі; безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину. До осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі види покарань: штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; конфіскація майна; арешт; обмеження волі; позбавлення волі на певний строк.

Згідно з ч.1 ст. 176 Кримінального кодексу, незаконне відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, виконань, фонограм, відеогам і програм мовлення, їх незаконне розповсюдження на носіях інформації, або інше умисне порушення авторського права і суміжних прав, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією та знищенням всіх примірників творів, знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення [6]. Матеріальна шкода вважається завданою в значному розмірі, якщо її розмір у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі - якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а завданою в особливо великому розмірі - якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Слід зазначити, що в нормах адміністративного та кримінального права у частині кваліфікації злочинів або правопорушень сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, яка у свою чергу до грудня 2014 р. буде становити 50% від розміру місячного прожиткового мінімуму.

Згідно з ч.1 ст. 177 Кримінального кодексу, незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, сорту рослин, раціоналізаторської пропозиції, привласнення авторства на них, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, караються штрафом від

двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією та знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення.

Відповідно до ч.1 ст. 229 Кримінального кодексу, незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, караються штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією і знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення. При цьому, ч.2 та ч.3 розглянутих вище статей Кримінального Кодексу визначаються жорсткіші санкції для кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу злочину [6].

Адміністративний порядок захисту передбачає застосування до правопорушника за рішенням уповноваженого державою органу адміністративних стягнень з метою відновлення або визнання порушеного права інтелектуальної власності, а також з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень [4, с.39]. Засобом захисту, на противагу цивільно-правовому порядку захисту, у цьому випадку є не позов, а скарга чи заява, порядок подання і розгляду яких регламентуються вітчизняним адміністративним законодавством. До видів адміністративних стягнень належать: попередження; штраф; оплатне вилучення або конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення чи об'єктом правопорушення; конфіскація грошей, одержаних від вчинення правопорушення; виправні роботи; громадські роботи або адміністративний арешт.

Згідно зі ст. 51-2 Кодексу України Про адміністративні правопорушення, незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, тягне за собою накладення штрафу від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення [7]. Згідно зі ст. 164-9, розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, упаковки яких не марковані контрольними марками або марковані контрольними марками, що не відповідають вимогам, тягне за собою накладення штрафу від десяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм [7].

Висновки. Підсумовуючи дослідження, слід зазначити, що використання об'єктів інтелектуальної власності у підприємницькій діяльності не лише забезпечує інноваційну спрямованість бізнесу та підвищення продуктивності господарської діяльності, а й зумовлює зростання конкурентоспроможності підприємства. Як наслідок, інтелектуальний капітал перетворюється на важливу складову активів підприємства, яка завдяки своїй нематеріальній природі вимагає додаткового захисту. Таким чином, захист об'єктів інтелектуальної власності може розглядатися як важлива передумова економічної безпеки підприємства на сучасному етапі розвитку економічних відносин. При цьому, серед форм захисту основною є юрисдикційна, яка включає цивільно-правовий, кримінально-правовий та адміністративний порядок захисту. Серед способів захисту найбільш ефективним є судовий, який переважно застосовується в рамках цивільно-правового та кримінально-правового порядку захисту.

Актуальність і гострота проблеми забезпечення економічної стійкості вітчизняних підприємств, захисту їх економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, забезпечення прискореного розвитку національної економіки та підвищення ефективності її функціонування свідчать про об'єктивну необхідність подальшого розвитку теоретико-методологічного базису дослідження механізму захисту об'єктів інтелектуальної власності та його ролі у підтримці економічної безпеки на підприємстві. Комплексного аналізу потребують методи оцінки майнової шкоди, заподіяної унаслідок порушення прав інтелектуальної власності, а також шляхи вдосконалення норм цивільного та кримінального права у контексті підвищення ефективності захисту права інтелектуальної власності. Таким чином, необхідність проведення подальших досліджень зазначеної проблематики не викликає сумніву.

Використані джерела інформації:

1. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / Т.М. Іванюта, А.О. Заїнчковський – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
2. Гапоненко В.Ф. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы / В.Ф.Гапоненко, А.Л. Беспалько, А.С. Власков. – М.: Издательство «Ось-89», 2007. – 208 с.
3. Нерсесян А. Форми захисту прав інтелектуальної власності в Україні: теоретичні аспекти / А. Нерсесян // Юридичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 39-41.
4. Жаров В.О. Захист права інтелектуальної власності: навч. посіб. / В.О. Жаров. – К.: ЗАТ «ПВ», 2003. – 64 с.
5. Цивільний Кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Назва з екрана.
6. Кримінальний Кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. – Назва з екрана.